

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Kitap Eleştirisi: Tekeli, İ. (2023). Açık Planlamaya Doğru. Ankara: İdealKent Yayınları

Book Review: Tekeli, İ. (2023). Açık Planlamaya Doğru. Ankara: İdealKent Yayınları

Meriç Kırmızı

Öndokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Samsun

Giriş

Yakın dönem tarihi, planlama ve politika gibi birçok alanda çok sayıda eseri ve ödülüyle Türkiye'nin önemli kent ve bölge planlamacı ve toplumbilimcisi İlhan Tekeli'nin İdealKent Yayınları'ndan 2023'te yayımlanan *Açık Planlamaya Doğru* başlıklı kitabı sunuş ve sunuşa ek yazıları dışında toplam on bölümden oluşuyor. Kitaptaki sunuş yazıları ve "Açık Kent Planı Nasıl Yapılır?" başlıklı son yazı dışındaki bölümler yazarın daha önce değişik dergi ve kitaplarda yayımlanmış yazıları ve çeşitli toplantı ve sempozyumlarda yaptığı konuşmalardan derlenmiş çalışmalarından oluşuyor. Böyle olmakla birlikte, kitapta toplanan bütün yazılar düşünsel olarak birbirini bütünleyen bir nitelik taşıyor. İçerdiği bilgilim, bilim tarihi, planlama, kentsel topluluklar, yerel yönetimler, yurttaşlık, eşitlik, deprem, kamusal alan ve demokrasi gibi konular nedeniyle çok kapsamlı niteliğiyle ilk başta okura dağınık gibi gelebilecek kitapta Tekeli bu ayrı konu başlıklarını "Tekeli sosyolojisi"nin kavram kümesinin yerine oturan taşlarına dönüştürebiliyor. Bu yazıda Tekeli'nin bu eseri incelenecek ve tartışılacaktır.

Açık Planlamaya Doğru Kitabının İçeriği

Sunuş bölümünde, Türkiye'de 1930'lardan başlayarak planlama geçmişini ve bununla birlikte bir kent plancısı olarak kendi düşünsel gelişimini anlatarak konuya başlayan Tekeli (2023, s. 12),

yirminci yüzyılın ilk yarısında egemen olan "kapsamlı rasyonel planlama" yaklaşımını açıklamaktadır. Ancak bu planlama yaklaşımının seçkin bir tutuma varabilecek amaç-araç kopukluğu ve bağlam bağımlılığı gibi sınırlılıkları olduğunu belirtmektedir. Üstelik Tekeli'nin (2023, s. 15) gözlemlediğine göre, Türkiye'de kentler planlanan yapılar olmak yerine, çoğu kez, oluşan, hatta oldubittiye getirilen yerlerdir. Yazar 1960'tan sonra gelen dönemi popülist modernite adı altında ve yol açtığı bütün gecikondü, trafik, yapsatçı konut üretimi, kirlilik, konut krizi, vb. kentsel sorunlarla birlikte özetledikten sonra, 1980 sonrası dönemde Türkiye'deki ve dünyadaki yapısal dönüşümleri aktarmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında demokrasi ve bilim alanlarında yaşanan değerler dizisi değişikliklerine dikkat çekerek, bütün bu tarihsel ve toplumsal gelişmeler ışığında kendi planlama serüveninin de vardığı nokta olarak, kitabın ana konusunu oluşturan açık planlama düşüncesine giriş yapmaktadır. Sunuşa yaptığı eklemede açık planlama düşüncesini daha netleştirmek için, bugüne dek geçerli uygulama olarak kapalı plan anlayışının özelliklerini ve günümüzün hızlı değişen ve giderek karmaşıklaşan toplumsal dünyasındaki yetersizliklerini felsefi dayanaklarıyla birlikte ortaya koymaktadır.

Birinci bölümde, Tekeli sunuşlarda yaptığı açıklamayı daha derinleştirip planlamanın zaman içindeki değişiminin arkasında yatan gelişmeleri, içerik, bilgi anlayışı, özne boyutlarındaki

Geliş: 13.08.2024 Kabul: 14.09.2024 Online: 07.10.2024
Yayınlanma: 31.10.2024
İletişim: Meriç Kırmızı
e-posta: merickirmizi@gmail.com

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

değişimler adı altında incelemektedir. Ona göre planlamanın her üç boyutunda da bir ayrımlaşma söz konusudur. Özne boyutunu oluşturan birey, küçük topluluk ve topluluk ya da toplum (*community*) içinde özellikle sonuncusu üzerinde ayrıntılı olarak durarak, bu ölçekteki planlamada karşılaşılabilecek güçlüklerden söz etmektedir. Örneğin, toplumsal karar verme süreçlerinde temsil sorunu bunlardan bir tanesidir ki Tekeli kitap boyunca bugün temsili demokrasinin içinde bulunduğu krize sıklıkla gönderme yapmakta ve çözümü katılımcı demokraside görmektedir. Kendi savunduğu açık planlama düşüncesi katılımcılığı ön plana çıkaran bir planlama yaklaşımıdır. Ancak Tekeli'nin kitapta başvurduğu ana kavramlardan biri olan topluluk, kente ilişkin olması bakımından Tönnies'in topluluk (*cemaat*) kavramından ayrılmaktadır (Tekeli, 2023, s. 65).

İkinci bölümde, Tekeli yerel yönetimler için bir öneri olarak ele aldığı topluluk kavramını birey-topluluk ikiliği, insanın tekil ya da ilişkisel varlığı ve yer duygusu açılarından açıkladıktan sonra, kent, mahalle, kamusal alanlar, yerel yönetimler ve demokrasi için olası çıkarımlarını paylaşmaktadır. Tekeli (2023, s. 76) bu bölümde topluluğun yerel (mahalle düzeyinde), kentsel ve küresel gibi ayrı ölçekleri olabileceğini belirterek, yalnızca ilkiyle sınırlı kalan, içine kapalı toplulukların “geçmişi yeniden üretme arayışının ötesine geçen bir varlık gösteremeyecek” olması gibi sorunlarının altını çizmektedir. Günümüz toplumlarında artan kutuplaşma, tutuculaşma ve faşizm eğilimleri düşünüldüğünde, Tekeli'nin yerel mahalle ölçğine saplanıp kalmakla ilgili uyarısı dikkate değerdir. Yabancı kent araştırmacıları yerlerin eski güzel günlerine duyulan özlemin kentlerin değişimine, yabancı göçmen yaşayanlarına, yeni işletmelerine, vb. kapalı olan, yanlış nostaljisini yurtdışı alan çalışmalarında saptamaktadır (Hentschel ve Blokland, 2016). Bu bölümün topluluk olmak için kamusal alanın önemini ve canlı kamusal alanın koşullarını tartıştığı son sayfalarında Tekeli'nin Jacobs'a (1961) bir gönderme yapması belki yerinde olurdu.

Kamusal ve özel alan kavramlarına ayırdığı üçüncü bölümde, Tekeli (2023) öncelikle özlü bir kamusal alan tarihçesi sunmaktadır. Ardından kamusal alan kavramının zamanla değişen anlamlarını, kamusal altyapı ve kamu yararı gibi başka kavramlarla olan ilişkisini, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından başlayarak kamusal alandaki çöküşü (Sennett, 2020) ve yirminci yüzyılla birlikte kamusal alanın planlanmasını aktarmaktadır. Ancak bu çağdaş kamusal alan, kullanıcıların hem edilgen olmalarını hem de kimliklerinden arınmalarını gerektiriyordu. Tekeli'ye (2023) göre, günümüzde dijitalleşme gibi gelişmeler kamusal ve özel alan ayrımını büyük ölçüde etkilemektedir ve ikisi arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Pandemide evden çalışma döneminde iki alan arasındaki geçişkenlik iyice artmıştır. Bu bölümün sonunda, Tekeli kamusal alanın demokrasi ve kentlerdeki yaşam kalitesi için önemini belirterek, günümüz toplumlarında insanları edilgenleştirmeyen ya da kimiksizleştirmeyen “yeni kamusalıklar” üretilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Depremle ilgili bölümlere geçmeden önceki son iki bölüm olan dördüncü ve beşinci bölümler yerel yönetimler ve eşit yurttaşlık konularıyla ilgilidir. Dördüncü bölümü oluşturan bir toplantının açılış konuşmasına Tekeli yerel mahalle düzeyindeki topluluk karşısında kentsel ölçekteki topluluğun öneminden söz ederek ve bu topluluğun öneminin Türkiye'de yeterince algılanmamış olmasına yönelik bir saptama yaparak başlamaktadır. Günümüzde de kentlerde varlığını sürdüren hemşeri dernekleri oluşumu düşünüldüğünde, bu saptama daha ilginçleşir, çünkü bu oluşumların dayanağı yaşanan kent yerine, geride bırakılan köy, ilçe ya da kentin topluluğuna yönelik bir bağlılıktır. Bu bölümde, Tekeli kentsel topluluk oluşturma hedefi doğrultusunda, daha katılımcı, kamusal alanları önceleyen ve açık uçlu görevlerin varlığından söz edilebilecek yeni bir yerel yönetim ve belediyeçilik anlayışını önermektedir.

İzleyen beşinci bölümde, Tekeli çağdaş sanayi devletinin eşit yurttaş ilkesi ve “bir eşitsizlikler mekânı” olarak günümüz kentleri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekerek, bu çelişkiyi bir başka önemli ve klişeleri kıran saptamayla pekiştirir: kentlerin geniş güçsüz kesimleri planlara uyarken, kendilerini bunlara uymamakta özgür görenler kentin güçlülere olan arsa ve konut sahipleridir. Bu açıdan, genelde çarpık kentleşmenin günah keçisi yapılan gecekondualarda yaşayanların gerçekte tek gücü varsa, o da zincirlerinden başka yitirecek bir şeyleri olmamasıdır. Burada eşit yurttaşlığa dayalı çağdaş kent planlamasının kentlerdeki güç ilişkilerine gözünü kapamasına Tekeli'nin yönelttiği eleştiriyi birçok feminist planlamacı ya da coğrafyacı, cinsiyet körlüğü tanımlaması altında, kent planlarının çoğu kez kadın, yaşlı, engelli, evsiz, göçmen, vb. kentin yoksun kesimlerinin genelini görmezden gelmesini göstermek için yapar. Tekeli'nin bu bölümde altını çizdiği ilginç bir nokta da kent planlamasının gereklerine uyan güçsüz kesimlerin kentin güçlülerinin bu planlara uymamasını ironik ve dolaylı bir biçimde kolaylaştırdığı ve onlar için kentsel getiriyi artırdığıdır. Yazar bölümü kent planlaması ve kent getirisinin bölüşümü ilişkisi ve bu ilişkinin ne türden politikalarla uygulamada kırılabileceği tartışmasıyla bitirmektedir.

Tekeli kitabın altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerini Türkiye ve deprem konusundaki yazı ve konuşmalarına ayırmıştır. Bu bölümleri topluca ele almak gerekirse, Tekeli bu çalışmalarında hem bir durum saptaması yapmakta hem de kendi kısa ya da uzun dönemli ve aşamalı çözüm önerilerini (Tekeli, 2023, s. 163) sunmaktadır. 2000'lerden sonra yapılan birçok yapının da son depremlerde yıkılmış olmasından ve sorunun kaynağını kişilerden çok toplumsal yapıda aramanın gerekliliğinden hareketle, konuya ilişkin çeşitli teknik tartışmalar yapmakta ve ekonomik ödenebilirlik anlamında yeni yapı çeşitliliği, imar yönetmeliğinin kentlere özgü düzenlenmesi gibi birtakım somut önerilerde bulunmaktadır. 2023 depremlerinden çıkarılması gereken önemli bir ders olarak, deprem karşısında etkili çözümler için, merkezileşmenin yerine, daha yerel çözümlerin önünün açılmasını savunmaktadır. Aynı zamanda, depremden

zarar gören kentleri yeni bir yerde kurmayı değil, eski yerlerinde yeniden canlandırmayı daha ekonomik ve kent yaşayanlarının yerlerine bağlılıklarını gözeterek, daha insancıl bir yol olarak desteklemektedir. Hatay bölge planlaması içinde Antakya kent planlaması adına atılabilecek adımlar olarak, kentin yıkılmadan önceki çokkültürlü yapısını, alt bölge olarak işlevlerini ve yerelden kalkınma olanaklarını dikkate alacak ve kentten ayrılan insanları geri döndürecek bir yol haritasını ana hatlarıyla sunmaktadır. Depreme ilişkin son bölüm olan sekizinci bölümde, Tekeli daha kuramsal bir yaklaşım benimseyerek, kentlerde deprem kültürünün oluşturulabilmesinin koşulları olarak, deprem öncesi ve sonrasında izlenmesi gereken aşamaları, her birindeki sorunlara gönderme yaparak incelemektedir.

Sunuş bölümlerinin yanında, kitabın başlığıyla doğrudan ilişkili olan son iki bölüm kapalı ve açık plan kavramlarına odaklanmaktadır. Dokuzuncu bölümde, Tekeli öncelikle Türkiye’de var olan kapalı kent planlaması anlayışının yarattığı sorunları bireysel, kurumsal ve politik ölçeklerde saptayıp bunların nasıl iyileştirilebileceğine ilişkin önerilerini maddelemektedir. Ardından bugünkü kapalı kent planlamasının kaynağı olarak, bir kent planlaması tarihi parantezi açmaktadır. Bu tarihin sonunda ortaya çıkan kapalı kent planlamasını, yirmi yıl gibi uzun süreler için, kapalı kapılar ardında, seçkin plancılarca yapılan, bir teknokrazi ya da bürokrasi eliyle yukarıdan aşağıya uygulanan ve yerel yönetimlerce denetlenen bir düzen olarak göstermektedir. Buna karşılık, kendi önerdiği açık planlamanın özelliklerini, katılımcılık, ortak kararlara dayalı kent yönetimi, planlamanın açık (uçlu) ve aşamalı olması, kamusal alandaki karşılıklı konuşmaya olanak tanınması ve bu yolla bir kentsel topluluğun üretilmesine katkıda bulunması olarak sıralamaktadır (Tekeli, 2023, s. 203–204). Bu bölümde, kitabın ana düşüncesi netleşmektedir: Türkiye’de son yirmi yıldır bir temsili demokrasi krizi yaşanmaktadır. Bunun çözümü yerel yönetimler aracılığıyla katılımcı demokrasi mekanizmalarını işletecek ve etkin bir biçimde bir araya gelecek yurttaşların kentsel topluluklar oluşturarak, kentin kimliğine katkı sağlayacakları ve kente bağlılık duygusu geliştirecekleri uygun kamusal alanları sağlayacak türden bir açık planlama anlayışının benimsenip uygulamaya sokulmasıdır. Onuncu ve son bölümde, Tekeli ortaya koyduğu, süreklilik, yönetim, işbirliği, güçlü kamusal alan ve topluluk olmak gibi ölçütleri olan bu açık planlama düşüncesinin nasıl uygulanabileceğine ilişkin karar mekanizmaları, bunların denetlenebilirliği ve katılımcılığı ve veri, bilgi ve zaman kullanımı gibi konulara ilişkin birtakım soruları yanıtlayarak, yol göstermektedir.

Tartışma ve sonuç

Bir ders kitabı niteliğindeki bu çalışmanın gelecek baskıları için biçimsel anlamda yeniden gözden geçirilmesinde yarar var. Biçimsel düzenleme önerisi hem dile ilişkin düzeltmeleri hem de kitabın düzenlenmesine ilişkin yazar ve yayınevının işbirliğini gerektiren iyileştirmeleri kapsamaktadır. Dil konusunda gözden kaçmış basit yazım hatalarına ek olarak,

Tekeli’nin yoğun olarak başvurduğu İngilizce sözcükler göze batmaktadır. Kimi yerlerde ilgili sözcükten sonra parantez içinde ya da yine kitap boyunca kullanılmış taksim işaretiyle ayrılarak karşıt dildeki karşılığı verilmiş olsa da kimi yerlerde yalnızca İngilizce sözcükler kullanılmıştır. Yabancı dildeki sözcüklerin birçoğunun uygun Türkçe karşılıkları bulunmakta ve istenilen anlamı vermektedir. İkinci biçimsel konu kitabın başka yerlerde yayımlanmış yazı ve konuşmalardan derlenmiş olması nedeniyle yinelenen anlatımlardır. Böyle bir tarayıcı bakış açısıyla kitap ikinci kez elden geçirilebilir ve içeriğin hakkını veren daha bütüncül bir sonuç elde edilebilir.

İçerik açısından merak uyandıran bir konu, kitabın başlığından başlayarak yaptığı bir çağrışıma ilişkindir: Tekeli’nin de sıklıkla başvurduğu Sennett’in 2000’lerin ortalarından başlayarak üzerinde durup özellikle son birkaç kitabında (Sennett, 2019; Sendra ve Sennett, 2020) işlediği “açık kent” kavramı, Tekeli’nin açık planlama düşüncesinde etkili olmuş mudur? İlk bakışta iki ayrı kavram gibi görünen bu kullanımların birbiriyle bir ilişkisi var mıdır? Sennett (2006) bugüne dek varlığını sürdüren aşırı belirlemeci kent anlayışını esnekliğini yitirmiş “kıvrılgan kent”lere yol açmakla eleştirmektedir. Okur açısından iki kavram arasındaki böyle bir karşılaştırma Tekeli’nin eserini zenginleştirecektir. Kitabın sonunda Tekeli (2023, s. 228) böyle bir sorunun kendisine yöneltildiğinden söz etmekte ve iki kavramın ilişkili olmadığını belirten kısa bir yanıt vermektedir, ama orada açık kenti “çok sayıda yabancı, istenmeyen kişi”nin geldiği bir yer olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan Sennett’in kullandığı açık kent kavramından uzak düşmektedir.

Esere ilişkin bir başka soru işareti, kitabın çıkış noktasında yer alan çağdaş ve akılcı planlamanın, bürokrasinin ve ‘seçkin’ planlamacıların eleştirisidir. Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de gerçekten planlamada ve hemen her konuda büyüyen bir demokrasi sorunu vardır, ama aynı zamanda, bir merkezileşme, akıldan ve bilimden uzaklaşma ve güçlü kurumların ve buralarda çalışan ve işinde yetkin olan bürokratların, profesyonellerin, uzmanların yitirilmesi sorunları da vardır. Üstelik katılımcılık sözü veren yönetim gibi kavramların uygulamada çoğu kez verdikleri sözün gerisine düştükleri, kent çalışmaları başta olmak üzere, birçok akademik çalışmada ortaya koyulmaktadır (Keblowski vd., 2019; Vitale Brovarone vd., 2023). Ancak Tekeli’nin bu olasılıkların ayrımında olduğu, durumsal koşullara vurgu yapan değerlendirmelerinden ve uygulamada ayrıntılara özen göstermesinden bellidir.

Sonuçta, kitap kente ilişkin birçok klişeyi kırması, kentsel sorunların arka planını tarihsel bağlamıyla birlikte verip bunlara dikkatli çözüm önerileri getirmesi gibi öne çıkan özellikleriyle dikkate değer bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Kent planlaması başta olmak üzere, kent sosyolojisi, kent coğrafyası, yerel yönetim, vb. kente ilişkin her konuyu inceleyen araştırmacılar ve öğrencilere ek olarak, daha genel anlamda bu konulara ilgi duyan herkes için yararlı olabilecek bir eserdir.

Kaynaklar

- Hentschel, C. ve Blokland, T. (2016). Life and death of the great regeneration vision: Diversity, decay, and upgrading in Berlin's ordinary shopping streets. S. Zukin, P. Kasinitz ve X. Chen (Ed.), *Global cities, local streets: Everyday diversity from New York to Shanghai* içinde (ss. 120-139). New York, NY: Routledge.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York, NY: Vintage Books.
- Kębłowski, W., Van Criekingen, M. ve Bassens, D. (2019). Moving past the sustainable perspectives on transport: An attempt to mobilise critical urban transport studies with the right to the city. *Transport Policy*, 81, 24-34. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2019.05.012>
- Sendra, P. ve Sennett, R. (2020). *Designing disorder: Experiments and disruptions in the city*. Londra ve Brooklyn, New York: Verso.
- Sennett, R. (2006, Kasım). The open city. LSE Cities. <https://urbanage.lsecities.net/essays/the-open-city> adresinden 02.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Sennett, R. (2019). *Building and dwelling: Ethics for the city*. Penguin Books.
- Sennett, R. (2020). *Kamusal insanın çöküşü* (7. Bs.) (S. Durak ve A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Özgün eserin yayımlanma tarihi 1977).
- Tekeli, İ. (2023). *Açık planlamaya doğru*. Ankara: İdealKent Yayınları.
- Vitale Brovarone, E., Staricco, L. ve Verlinghieri, E. (2023). Whose is this street? Actors and conflicts in the governance of pedestrianisation processes. *Journal of Transport Geography*, 107, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2022.103528>